

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ: ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ, ΣΧΟΛΙΑ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όλγα Τσακηρίδη*

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται συνοπτικά τα πορίσματα της έρευνας πεδίου που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο, «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι, οι Άλλοι και Εμείς». Η έρευνα στους φορείς των μεταναστών αποτέλεσε ανεξάρτητο τμήμα του έργου και έφερε τον τίτλο «Οι Άλλοι και Εμείς» με σκοπό τη συστηματική καταγραφή των απόψεων των «άλλων» αναφορικά με την ασκούμενη μεταναστευτική πολιτική. Τα πορίσματα στηρίζονται στην επεξεργασία των δεδομένων ατομικών συνεντεύξεων (πρόσωπο με πρόσωπο - face to face) με εκπροσώπους των εγκατεστημένων φορέων των μεταναστών στη χώρα.

2. Το προφίλ των ερωτώμενων

Για την έρευνα επιλέχθηκαν αναγνωρισμένοι φορείς από την ελληνική πολιτεία. Βασικό κριτήριο για την επιλογή τους ήταν: α) η ύπαρξη καταστατικού, κατατεθειμένου στο Πρωτοδικείο, ως ο νόμος περί συστάσεως φορέων ιδιωτικού δικαίου ορίζει, β) η αναγνώριση της κοινότητας ή του υπό σύσταση φορέα από επίσημους φορείς. Συμμετείχαν εικοσιένα αναγνωρισμένοι και θεσμικά κατοχυρωμένοι φορείς μεταναστών. Από τους είκοσι ένα εκπροσώπους των φορέων, δεκατρείς ήταν Πρόεδροι, τέσσερεις Γενικοί Γραμματείς, τρεις Αντιπρόεδροι και ένας ήταν μέλος Διοικητικού Συμβουλίου. Για

---

* Διδάκτορας Πολιτιστικής Διαχείρισης, Κύρια Ερευνήτρια Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

την αποτελεσματικότερη κατανόηση των δεδομένων, παρατίθεται πίνακας των φορέων μεταναστών του δείγματος όπου εμφανίζονται οι χώρες καταγωγής των φορέων των μεταναστών, καθώς και οι θρησκείες που επικρατούν κατά ποσοστό επί του συνολικού πληθυσμού σύμφωνα με διεθνώς αναγνωρισμένα στοιχεία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κράτη προέλευσης των φορέων του δείγματος και επικρατούσες θρησκείες

α/α	Κράτη	Επικρατούσες θρησκείες
1	Αίγυπτος	Μουσουλμάνοι (κυρίως Σουνίτες) 90%, Κόπτες 9%, Χριστιανοί 1%
2	Αλβανία	Μετά το 1990 υπάρχει ανεξίθρησκεία, η θρησκεία είναι ιδιωτική υπόθεση (το 1967 έκλεισαν οι ναοί όλων των θρησκειών)
3	Γκάμπα	Μουσουλμάνοι 90%, Χριστιανοί 8%, Γηγενείς θρησκείες 2%
4	Λιβύη	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 97%, άλλοι 3%
5	Μαρόκο	Μουσουλμάνοι 98,7%, Χριστιανοί 1,1%, Εβραίοι 0,2%
6	Μπαγκλαντές	Μουσουλμάνοι 83%, Ινδουιστές 16%, άλλοι 1% (1998)
7	Νιγηρία	Μουσουλμάνοι 50%, Χριστιανοί 40%, Γηγενείς θρησκείες 10%
8	Πακιστάν	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 75%, Σίτες Μουσουλμάνοι 20%, Χριστιανοί, Ινδουιστές κ.ά.5%
9	Σιέρα Λεόνε	Μουσουλμάνοι 60%, Χριστιανοί 10%, Γηγενείς θρησκείες 30%
10	Σουδάν	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 70%, Χριστιανοί 5%, Γηγενείς θρησκείες 25%
11	Συρία	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 74%, άλλοι Μουσουλμάνοι 16%, Χριστιανοί 10%, ελάχιστοι Εβραίοι

Πηγή: Στοιχεία των χωρών στο διαδίκτυο, Wikipedia (ελληνική και αγγλική έκδοση) και The World Factbook-Field Listing-Religions, updated on 10 February 2009

Από την έρευνα προκύπτει, πως οι περισσότεροι φορείς μεταναστών ιδρύθηκαν μετά το 1996, ενώ η πλειονότητά τους, μετά το 2000. Ο παλαιότερος σύλλογος είναι η «Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε» που λειτουργεί περίπου πενήντα χρόνια. Επίσης, τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται τάση ίδρυσης αστικών μη κερδοσκοπικών εταιρειών κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα. Οι μετανάστες του φορέων μεταναστών του δείγματος άρχισαν να έρχονται στην Ελλάδα μετά το 1990, ενώ χρειάστηκε ικανό χρονικό διάστημα προσαρμογής πριν αποφασίσουν τη δημιουργία φορέων, στην ίδρυση και λειτουργία των οποίων συνέβαλε η βελτίωση του θεσμικού πλαισίου και τα μέτρα νομι-

μοποίησης των μεταναστών (Σαρρής, 2008· Αμίτσης-Λαζαρίδη, 2001· Καβουνίδη, 2002).

Από τους 21 ερωτώμενους μόνο οι 4 είναι γυναίκες. Η μειωμένη εκπροσώπηση των γυναικών οφείλεται στο γεγονός πως από τις χώρες προέλευσης των φορέων των μεταναστών του δείγματος δεν υπάρχουν πολλές γυναίκες στην Ελλάδα (Καβουνίδη, 2001, σ. 108-109). Η πλειονότητα των μεταναστριών στην Ελλάδα προέρχεται από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, ακόλουθα από τα Βαλκάνια, την Αφρική και την Ασία. Ο μειωμένος αριθμός μεταναστριών από την Ασία και την Αφρική οφείλεται κυρίως σε πολιτισμικούς παράγοντες, καθώς και στον περιορισμένο αριθμό εγκρίσεων αιτημάτων οικογενειακής συνένωσης. Η ηλικία των ερωτώμενων κυμαίνεται μεταξύ του 25ου και 45ου έτους. Αυτό συμβαίνει, αφενός, διότι ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών που εισέρχεται στη χώρα μας ανήκει στις παραγωγικές ηλικίες, αφετέρου, διότι σ' αυτές τις ηλικίες υπάρχει αρκετή ενεργητικότητα, ώστε να αντιμετωπιστούν οι υποχρεώσεις που προκύπτουν από το ρόλο της εκπροσώπησης σ' ένα φορέα μεταναστών, ενώ παράλληλα πρέπει να συνυπάρχουν η εμπειρία και η γνώση. Για την εκλογή στο ρόλο της εκπροσώπησης ενός φορέα μεταναστών παίζουν ρόλο η εμπειρία σε συνδυασμό με τις ικανότητες του ατόμου, η μόρφωση και το εκπαιδευτικό επίπεδο. Συνήθως, γι' αυτές τις θέσεις επιλέγονται άτομα που έχουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, είναι μορφωμένα, ικανά, με γνώση της ελληνικής γλώσσας και των νόμων. Στις δε θέσεις εκπροσώπων των φορέων των μεταναστών και ειδικότερα στις θέσεις του Προέδρου και Γενικού Γραμματέα, προτιμώνται και προωθούνται άτομα μορφωμένα, απόφοιτοι υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης. Διαπιστώνεται, ότι εκτός από τρεις περιπτώσεις, οι υπόλοιποι γνωρίζουν πολύ καλά έως άριστα την ελληνική γλώσσα, ενώ παράλληλα κατανοούν, εκτός της μητρικής τους γλώσσας, και άλλες με κυρίαρχη αυτή των Αγγλικών. Όσοι προέρχονται από το Πακιστάν, το Μπαγκλαντές και τις Αφρικανικές χώρες της υποσαχάριας Αφρικής μιλούν επίσης την αγγλική γλώσσα. Πολλοί από αυτούς, γνωρίζοντας πολύ καλά την Αγγλική, επειδή είναι διεθνής, παραλείπουν την εκμάθηση της Ελληνικής.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, βασικοί σκοποί ίδρυσης των φορέων του δείγματος είναι (κατά συχνότητα εμφάνισης και έμφασης):

- η υποστήριξη των μελών τους στα ποικίλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν,
- η ενίσχυση της φιλίας μεταξύ των μελών τους και της ελληνικής κοινωνίας,
- η διατήρηση και ενίσχυση της ενότητας μεταξύ των μεταναστών της ίδιας εθνικότητας (παρατηρείται συχνά σε συλλόγους που τα μέλη προέρχονται από κράτη με εμφύλιες συρράξεις),

- η υποστήριξη των οικογενειών των μεταναστών που παραμένουν στο κράτος προορισμού,
- η πάλη ενάντια στο ρατσισμό, τη βία και τον πόλεμο,
- η προάσπιση των εργασιακών δικαιωμάτων, και
- η ψυχαγωγία των μελών, η άνοδος του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου.

Διερευνώντας περαιτέρω το ρόλο των φορέων επισημάνθηκε, πως, μεταξύ άλλων, διαδραματίζουν πολιτικό ρόλο στο εσωτερικό και εξωτερικό. Οι περισσότεροι από τους φορείς διαθέτουν διεθνείς διασυνδέσεις με οργανώσεις μεταναστών. Ο ρόλος του «διαμεσολαβητή» δεν περιορίζεται στα εσωτερικά ζητήματα μεταξύ της κοινωνίας των μεταναστών και του κρατικού μηχανισμού. Επεκτείνεται και στη διεθνή σκηνή. Οι φορείς των μεταναστών διατηρούν επαφές με τα κράτη προέλευσης, ενώ αρκετές φορές μεταφέρουν παράπονα/καταγγελίες, προσπαθώντας να ασκήσουν πολιτικές πιέσεις (Τσαρδανίδης, 2001, σ. 223-254). Οι μετανάστες πληροφορούνται την ύπαρξη των φορέων ανάλογα με τη φήμη τους και τις πληροφορίες που δέχονται μέσω κοινωνικών δικτύων. Τέσσερις κυρίως παράγοντες επιδρούν στη φήμη των φορέων: ο αριθμός των μελών, η αποτελεσματικότητα, η ικανότητά του να διαχέει πληροφορίες σχετικά με τις δραστηριότητές του και το εύρος των συνεργασιών του. Παρατηρήθηκε πως μεγάλοι σύλλογοι ως προς τον αριθμό μελών είναι σχετικά γνωστοί σε όλους τους μετανάστες.

Η πληροφόρηση για τον κάθε σύλλογο πραγματοποιείται με τρεις τρόπους: προφορικά, γραπτά και διαδικτυακά. Η προφορική πληροφόρηση σχετίζεται με τις συνθήσεις διαβίωσης κάθε πολιτισμικής ομάδας, η οποία έχει τα δικά της «στέκια» συνάθροισης. Σ' αυτά συγκαταλέγονται καταστήματα τροφίμων, κουρέια, calling-centers, εστιατόρια, καφενεία, καφετέριες, μπαράκια, τουριστικά γραφεία και πλατείες. Επίσης, σημεία συνάθροισης αποτελούν οι χώροι προσευχής, δηλαδή για όσους μετανάστες είναι Καθολικοί, Προτεστάντες, Αγγλικανοί κ.ά., σημείο πληροφόρησης αποτελούν οι εκκλησίες τους, όπου συγκεντρώνονται κάθε Κυριακή. Τόπος πληροφόρησης για τους Μουσουλμάνους μετανάστες είναι τα Μεστζίτι (χώροι λατρείας) που βρίσκονται διάσπαρτα στην Αττική, ιδιαίτερα σε περιοχές υψηλής συγκέντρωσης (ιστορικό κέντρο Αθήνας, Ομόνοια, Πατήσια, Ζωγράφου, Καλλιθέα, Περιστέρι κ.ά) κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της Παρασκευής (μεσημέρι), καθώς και στις μεγάλες γιορτές (Μπαϊράμι, Κουρμπάν Μπαϊράμι κ.ά.). Στους προαναφερόμενους χώρους κυκλοφορούν εφημερίδες (ξένος τύπος ή εκδόσεις των συλλόγων), όπου αναγράφονται πληροφορίες για τους φορείς και άλλο έντυπο υλικό (ανακοινώσεις, αφίσες, φυλλάδια κ.ά.). Σε πε-

ριοχές, όπου διαβιούν αρκετοί μετανάστες, τα περίπτερα συνήθως διαθέτουν εκτός των άλλων και ξένες εφημερίδες: Αραβικές, Αλβανικές, Τούρκικες, Πακιστανικές κ.ά. όπως γύρω από την Ομόνοια, την πλατεία Κοτζιά, την πλατεία Βάθη, πλατεία Μεταξουργείου, πλατεία Κουμουνδούρου, πλατεία Βικτώριας, Σεπόλια, Αχαρνών, πλατεία Αττικής, Λιοσίων, Αχαρνών, πλατεία Αγίου Παντελεήμονα, πλατεία Αγίου Νικολάου, Κάτω Πατήσια, Άγιο Ελευθέριο, Πατησίων, Κυψέλη κ.ά. Τελευταία ορισμένοι σύλλογοι ή ενώσεις συλλόγων διατηρούν ιστοσελίδες στο διαδίκτυο ή διαβιβάζουν απόψεις και πληροφόρηση σε ειδικά μπλόκς.

3. Πορίσματα της έρευνας

3.1. Προβλήματα μεταναστών κατά τη γνώση των φορέων τους

Σύμφωνα με τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών, τα μέλη τους αντιμετωπίζουν ιεραρχικά, τα παρακάτω προβλήματα:

1. *Έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας.* Η παρεμπόδιση της επικοινωνίας που δημιουργεί η άγνοια της γλώσσας είναι ο υπ' αριθμόν ένας παράγοντας που ωθεί τους μετανάστες να ζητήσουν βοήθεια από όσους γνωρίζουν τη γλώσσα. Έτσι, ζητούν τη βοήθεια των εκπροσώπων τους, όταν έρχονται σε επαφή με τους κρατικούς φορείς, όταν επισκέπτονται νοσοκομεία ή γιατρούς. Ως ιδιαίτερα επιβαρυνμένες ομάδες εμφανίζονται οι Μπαγκλαντέζοι, οι Πακιστανοί και οι Αφρικανοί (της υποσαχάριας Αφρικής).

2. *Έλλειψη κατανόησης του κρατικού συστήματος και της ελληνικής κουλτούρας.* Το πρόβλημα παρουσιάζεται σε όλους τους μετανάστες του δείγματος, ιδιαίτερα, όμως, στους Μπαγκλαντέζους, Πακιστανούς και Αφρικανούς της υποσαχάριας Αφρικής κυρίως λόγω της αδυναμίας κατανόησης της ελληνικής γλώσσας, αλλά και της προέλευσης από διαφορετικά με το ελληνικό ιστορικά, κοινωνικο-οικονομικά και πολιτισμικά συστήματα και περιβάλλοντα.

3. *Η διαδικασία νομιμοποίησης.* Οι μετανάστες ζητούν υποστήριξη από τους εκπροσώπους τους για ζητήματα που αφορούν την άδεια παραμονής στη χώρα και γενικότερα τη νομιμοποίησή τους. Θεωρούν πως το σύστημα νομιμοποίησης είναι ασαφές και γραφειοκρατικό.

4. *Η στέρηση ελεύθερης διακίνησης εντός και εκτός Ελλάδας* για όσους δεν λαμβάνουν την άδεια διαμονής, αλλά κυκλοφορούν με «βεβαίωση» κατάθεσης των απαιτούμενων δικαιολογητικών, η οποία από τη μια αποτρέπει την κράτησή τους σε περίπτωση ελέγχου από την αστυνομία, από την άλλη,

όμως, απαγορεύει τη μετακίνησή τους εκτός Ελλάδας όποτε παραστεί ανάγκη ή κατά τη βούλησή τους, με εξαίρεση τις περιόδους άδειας εξόδου από τη χώρα και επιστροφής εντός ορισμένης προθεσμίας. Στο σημείο αυτό οι Μουσουλμάνοι μετανάστες εκφράζουν ιδιαίτερα παράπονα, διότι οι δικές τους γιορτές δεν συμπίπτουν με τις χριστιανικές κι έτσι ποτέ δεν μπορούν να γιορτάσουν με τις οικογένειές τους στις πατρίδες τους, καθόσον άδειες δίνονται μόνο τα Χριστούγεννα, το Πάσχα και τον Αύγουστο.

5. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο θέμα της ιθαγένειας και πολιτότητας, καθώς αρκετοί μετανάστες ζουν πλέον περισσότερο από δέκα χρόνια στην Ελλάδα, δεν σκοπεύουν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους και επιθυμούν την απόκτηση ελληνικής ταυτότητας και των σχετικών πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

6. Σοβαρό επίσης εμφανίζεται το πρόβλημα της νομιμοποίησης των δεύτερης γενιάς μεταναστών. Πολλά παιδιά μεταναστών, αν και έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και παρακολουθούν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, δεν διαθέτουν, όταν ενηλικιώνονται, άδεια παραμονής. Έτσι, φέρονται ως «ξένα» στην ίδια την πατρίδα τους. Για τα παιδιά αυτά εκφράζεται έντονα το αίτημα κατοχύρωσης του δικαιώματος κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας. Το αίτημα είναι ιδιαίτερα έντονο στις κοινότητες των Αλβανών, Συρίων, Αιγυπτίων, Αφρικανών από τη Νιγηρία και από τη Σιέρα Λεόνε, καθώς τα περισσότερα μέλη τους ζουν με τις οικογένειές τους και εργάζονται πάνω από μια δεκαετία στην Ελλάδα.

7. Ιδιαίτερα οξυμμένο παρουσιάζεται το πρόβλημα της ανεργίας και υποαπασχόλησης. Αφρικανοί μετανάστες της υποσαχάριας Αφρικής αναφέρουν χαρακτηριστικά: «*Οι μαύροι Αφρικανοί τώρα ψάχνουν κάτι να φάνε*» («*black Africans now try to find something to eat*»). Για το λόγο αυτόν απευθύνονται στους συλλόγους τους, διότι θεωρούν πως με τις «γνωριμίες» που διαθέτουν οι εκπρόσωποί τους είναι σε θέση να τους διασφαλίσουν εργασία.

8. Τα μέλη επίσης τους προσεγγίζουν για να καταγγείλουν καταχρηστικές πρακτικές εκ μέρους των ελληνικών αρχών, όπως και για περιπτώσεις εκδηλώσεων ξενοφοβίας και ρατσισμού. Παρατηρήθηκε πως οι περιπτώσεις ρατσισμού που δημοσιοποιούνται, ακόμη και αν είναι μεμονωμένα περιστατικά, λαμβάνουν τη μορφή «χινοσιτβάδας» στο μεταναστευτικό πληθυσμό. Ο βαθμός επίδρασης στον κάθε μετανάστη των γεγονότων εξαρτάται από πολλούς παράγοντες ατομικούς και κοινωνικούς. Τα περιστατικά ξενοφοβίας και ρατσισμού που αντιμετωπίζουν μετανάστες, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, πολλές φορές μεταλλάσσονται σε «κακούς δαίμονες» που καιροφυλακτούν σε κάθε δυσχέρεια που συναντούν. Η κακή τύχη, η εθνικότητα, το χρώμα του δέρματος, η

θρησκεία και εν γένει η «διαφορά» παίρνει τη μορφή «δαίμονα» προκειμένου να δοθεί ερμηνεία στις δυσχέρειες. Έτσι, κάθε στοιχείο «διαφορετικότητας» καταλήγει ως φραγμός ένταξης στην κοινωνία. Η διάσταση του φραγμού ορισμένες φορές φτάνει στην υπερβολή, χωρίς να θέλουμε να ισχυριστούμε πως δεν έχουν ζήσει πολλοί από αυτούς εξαιρετικά αρνητικές εμπειρίες (άλλωστε υπάρχουν καταγραφές από τα ΜΜΕ και καταγγελίες ανθρωπιστικών οργανώσεων) εξευτελισμών, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης (Βαρουζή, 2008, σ. 37) και ρατσισμού (Δώδος, Καφετζής κ.ά., 1996, σ. 330-331).

9. Ένα ακόμη θέμα που αντιμετωπίζουν είναι η εκμάθηση της γλώσσας του τόπου καταγωγής των γονέων μεταναστών στα παιδιά τους. Οι σύλλογοι προκειμένου να καλύψουν αυτήν την ανάγκη των μελών τους διοργανώνουν ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα ή ειδικά σχολεία. Οι Μουσουλμάνοι μετανάστες επίσης αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της εκμάθησης του Κορανίου και των αρχών της μουσουλμανικής θρησκείας στα παιδιά τους, γι' αυτό σε ορισμένα Μεσοζίτι με την πρωτοβουλία είτε των ιμάμηδων, είτε των φορέων των μεταναστών λειτουργούν ειδικά φροντιστηριακά θρησκευτικά τμήματα, ως κατηχητικά σχολεία.

10. Οι φορείς των μεταναστών αντιμετωπίζουν ακόμη και τα εργασιακά προβλήματα των μελών, όπως είναι όχι μόνον η εύρεση εργασίας, αλλά και οι εργατικές διαφορές, η ενημέρωση για θέματα ασφάλισης, η διεκπεραίωση εργατικών ζητημάτων κ.ά.

11. Τα μέλη απευθύνονται πολλές φορές στο σύλλογό τους, για να αναζητήσουν δικηγόρο εμπιστοσύνης, διότι αισθάνονται ότι αποτελούν αντικείμενα εκμετάλλευσης καθώς συχνά καλούνται είτε να καταβάλουν υπερβολικές αμοιβές για τη διεκπεραίωση υποθέσεών τους, είτε να μη τυγχάνουν της απαραίτητης συνδρομής. Ορισμένοι σύλλογοι αναφέρουν ότι κατά καιρούς μέλη τους έχουν εξαπατηθεί από άτομα φερόμενα ως δικηγόροι, οι οποίοι έχουν καταφέρει να αποσπάσουν μεγάλα χρηματικά ποσά και στη συνέχεια εξαφανίζονται. Για ορισμένες ομάδες μεταναστών, οι δικηγόροι είναι εξαιρετικά σημαντικά πρόσωπα και αντιμετωπίζονται ως προσωπικότητες με πολιτική ισχύ, παντοδύναμοι διαμεσολαβητές με την κεντρική εξουσία. Γι' αυτόν το λόγο δύσκολα κατανοούν τους περιορισμούς που τίθενται από το θεσμικό πλαίσιο.

12. Αρκετοί απευθύνονται στους συλλόγους για εξεύρεση κατοικίας, ιδιαίτερα οι νεοφερμένοι ή όσοι αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα.

13. Τα μέλη, τέλος, προσεγγίζουν τους εκπροσώπους τους κυρίως για τα παραπάνω ζητήματα που αντιμετωπίζουν εξαιτίας της ιδιότητας και θέσης του μετανάστη και λιγότερο εξαιτίας της θρησκευτικής ταυτότητας ή της φυ-

λετικής καταγωγής. Άλλωστε οι σύλλογοι εμφανίζονται ότι πρωτίτως ενδιαφέρονται για την ένταξη των μελών τους στην ελληνική κοινωνία και δευτερευόντως για θρησκευτικά θέματα, τα οποία, όμως, θεωρούνται ως αναπόσπαστο κομμάτι της κουλτούρας τους. Ωστόσο, επειδή το δείγμα της έρευνας περιλαμβάνει και Μουσουλμάνους μετανάστες/ μετανάστες που προέρχονται από μουσουλμανικά κράτη, παρατηρήθηκε πως, εκτός από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στο σύνολό τους, οι Μουσουλμάνοι αντιμετωπίζουν επιπρόσθετα ειδικά ζητήματα εξαιτίας της θρησκευτικής τους ταυτότητας. Οι Μουσουλμάνοι μετανάστες απευθύνονται σε μεγαλύτερο βαθμό στους συλλόγους τους για την κάλυψη θρησκευτικών αναγκών, που αφορούν τις γιορτές, την περιτομή, το θρησκευτικό γάμο και τις κηδείες. Πολλές φορές οι σύλλογοι εκφράζουν αιτήματα παροχής ανοικτών χώρων για γιορτές κατά τις οποίες γίνεται μαζική προσευχή. Γύρω από τους άτυπους χώρους προσευχής, που στην Αθήνα ξεπερνούν τους εβδομήντα, συσπειρώνονται οι Μουσουλμάνοι μετανάστες. Οι χώροι λειτουργούν όχι μόνο για θρησκευτικούς, αλλά και για επικοινωνιακούς σκοπούς: παρέχονται πληροφορίες για τους ξενώνες της μουσουλμανικής αδελφότητας, για ευκαιρίες απασχόλησης, για τους τρόπους επικοινωνίας με τους ομοεθνείς ή την πατρίδα, για τα καταστήματα που διαθέτουν παραδοσιακά είδη ή ειδικά τρόφιμα που καταναλώνονται από τους Μουσουλμάνους. Οξύ κοινωνικό πρόβλημα παρουσιάζεται στους Μουσουλμάνους μετανάστες σχετικά με την εξεύρεση συντρόφου. Επίσης, ζητούν συμβουλές και παρέμβαση από τους φορείς τους για την έγκριση αιτήσεων οικογενειακής συνένωσης (ή επανένωσης). Όπως ανέφεραν δε, οι αιτήσεις οικογενειακής συνένωσης σπάνια εγκρίνονται. Ως βασική δικαιολογία για τη μη έγκριση αναφέρεται η δήλωση ανεπαρκών πόρων.

3.2. Σχέσεις με τη δημόσια διοίκηση

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας το πρώτο ιεραρχικά πρόβλημα όλων των μεταναστών είναι η έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας, και τούτο αναφέρεται από όλους ανεξαιρέτως τους φορείς και με την ίδια βαρύτητα. Το πρόβλημα εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονο στις κοινότητες των Μπαγκλαντέζων και των Πακιστανών. Στην επαφή τους με τις αρχές και τη δημόσια διοίκηση, οι μετανάστες, κατά την άποψη των εκπροσώπων των φορέων τους, αντιμετωπίζουν σειρά προβλημάτων, όπως, *μεγάλο χρόνο αναμονής, άσχημη συμπεριφορά εκ μέρους των υπαλλήλων που ενίοτε εκδηλώνεται ή εκλαμβάνεται ως ρατσισμός (μεμονωμένες περιπτώσεις), γραφειοκρατία, έλλειψη πληροφόρησης και αδιαφορία των υπαλλήλων για τις υποθέσεις και τα*

προβλήματα τους. Από την έρευνα προκύπτει ότι οι φορείς των μεταναστών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο που τα μέλη τους επιλέγουν να έρθουν σε επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες. Οι περισσότεροι φορείς του δείγματος, ιδιαιτέρως όσοι έχουν πολλά μέλη, δηλώνουν πως ενθαρρύνουν τα μέλη τους να διεκπεραιώνουν μόνοι τις υποθέσεις τους, ερχόμενοι σε άμεση επαφή με τη δημόσια διοίκηση. Στην τελική επιλογή συντείνουν παράγοντες, όπως η εθνικότητα ή εθνότητα, οι εμπειρίες, το μορφωτικό επίπεδο, η προσωπικότητα καθώς και ο βαθμός γνώσης της ελληνικής γλώσσας.

Οι φορείς των μεταναστών προτιμούν τον υποστηρικτικό ψυχολογικά και ενίοτε συμβουλευτικό ρόλο όσον αφορά τη διεκπεραίωση των υποθέσεων που αφορούν τα «χαρτιά». Ο πρόεδρος και τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου των φορέων των μεταναστών αδυνατούν να ανταποκριθούν στον όγκο των αιτημάτων των μελών, όσο και αν διαθέτουν αποτελεσματική οργάνωση. Ωστόσο, όλοι οι φορείς δεν δέχονται τον ίδιο αριθμό αιτημάτων και είναι αυτονόητο πως οι πολυάριθμοι επιβαρύνονται περισσότερο. Η συντριπτική πλειονότητα των αιτημάτων αφορά θέματα νομιμοποίησης, που απαιτεί επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες. Οι εκπρόσωποι των φορέων συνήθως συλλέγουν και ταξινομούν τα αιτήματα, επικοινωνούν με τη δημόσια διοίκηση γραπτά και στη συνέχεια διεκπεραιώνουν τις υποθέσεις με προσωπική παράσταση ενώπιον των αρχών. Ορισμένες φορές συνοδεύονται από τα ενδιαφερόμενα μέλη, άλλες φορές, όμως, τους εκπροσωπούν μέσω εξουσιοδοτήσεων. Οι δημόσιες υπηρεσίες δεν συνεργάζονται μαζί τους στον ίδιο βαθμό, πράγμα το οποίο τους δυσκολεύει. Για ορισμένες δυσνόητες και δύσκολες υποθέσεις ο φορέας καταφεύγει στην πρόσληψη δικηγόρου, ο οποίος αμείβεται από τα μέλη. Στην περίπτωση που τα αιτήματα είναι πολλά, τότε το οικονομικό κόστος για τους ενδιαφερόμενους περιορίζεται. Ο κάθε φορέας συνεργάζεται με συγκεκριμένους δικηγόρους τους οποίους και εμπιστεύεται. Επειδή, όμως, η ζήτηση δεν μπορεί να καλυφτεί μέσω των φορέων, πολλοί μετανάστες αναγκάζονται να διεκπεραιώνουν μόνοι τις υποθέσεις τους. Σε περίπτωση κωλύματος, ενημερώνουν το φορέα, ο οποίος στη συνέχεια παρεμβαίνει γραπτά ή διά παραστάσεως. Άλλες φορές οι μετανάστες, εφόσον δύνανται να διαθέσουν το χρηματικό ποσό που απαιτείται για την αμοιβή δικηγόρου, προτιμούν την εκπροσώπηση από τον δικηγόρο, διότι δεν χάνουν χρόνο από την εργασία τους εναποθέτοντας την υπόθεσή τους σε ειδικό που γνωρίζει το σύστημα. Επίσης, αναφέρονται αρκετές περιπτώσεις δικηγόρων που δέχονται να διεκπεραιώσουν υποθέσεις μεταναστών χωρίς αμοιβή.

Τα δεδομένα επίσης προτείνουν ότι *η εμπιστοσύνη των μεταναστών απέναντι στο κράτος έχει βελτιωθεί, ενώ οι φορείς των μεταναστών τείνουν να*

αρνούνται το διαμεσολαβητικό ρόλο σε επίπεδο διεκπεραίωσης διοικητικών υποθέσεων. Ολοένα μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών τείνει να προσεγγίζει τις κρατικές υπηρεσίες *απευθείας* για την επίλυση των προβλημάτων χωρίς τη διαμεσολάβηση άλλων φορέων ή προσώπων. Βέβαια, όλοι οι εκπρόσωποι των φορέων των μεταναστών συμφωνούν πως ο χρόνος διεκπεραίωσης των υποθέσεων των μελών τους είναι μεγάλος. Το πρόβλημα του «χρόνου» παρουσιάζεται σε δύο επίπεδα: το πρώτο αφορά τη διαδικασία έως ότου ο μετανάστης καταθέσει τα δικαιολογητικά, ενώ το δεύτερο αφορά την αποπεράτωση της υπόθεσης. Στο πρώτο επίπεδο οι επαφές του μετανάστη ή των εκπροσώπων του με τη δημόσια διοίκηση είναι πολλές, γι' αυτό όλοι οι εκπρόσωποι του δείγματος εμφανίζονται εξαιρετικά αγανακτισμένοι. Στο σημείο αυτό, παρεμβάλλεται και το θέμα της διερμηνείας, το οποίο τονίστηκε ιδιαίτερα, από το «Σύλλογο των Μπαγκλαντέζων Μεταναστών στην Ελλάδα». Η έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας και του συστήματος διοίκησης εμποδίζει την κατανόηση των λεπτομερειών σχετικά με τα δικαιολογητικά που απαιτούνται. Εάν μάλιστα χρειάζεται η συγκέντρωση δικαιολογητικών από διαφορετικές υπηρεσίες, τότε εμφανίζονται αδιέξοδα. Οι δε υπάλληλοι των δήμων που έχουν επιφορτιστεί με σχετικά καθήκοντα αδυνατούν να ανταπεξέλθουν.

Εκτός των παραπάνω υπάρχει και το πρόβλημα της «ουράς». Τις περισσότερες φορές ο μετανάστης χρειάζεται αναμονή πολλών ωρών για πληροφόρηση και, όταν απαιτούνται επιπλέον δικαιολογητικά, η αναμονή συνεχίζεται σε άλλες υπηρεσίες, ώσπου να συγκεντρωθούν. Έτσι, δημιουργείται κατάσταση άγχους που φθάνει έως και τον πανικό, αφού ο μετανάστης αντιμετωπίζει πλέον πρόβλημα επιβίωσης, καθώς δεν μπορεί να λείπει πολλές ημέρες από την εργασία του, διότι οι περισσότεροι εργοδότες δεν ανέχονται καθυστερήσεις και απουσία. Ένα δεύτερο επίπεδο καθυστέρησης παρατηρείται μετά την κατάθεση του πλήρους φακέλου για την έκδοση της άδειας διαμονής ή για τη διεκπεραίωση της υπόθεσης. Όσον αφορά τις άδειες διαμονής, παρατηρούνται χρόνιες καθυστερήσεις στη χορήγησή τους, οπότε ο μετανάστης πάλι μεταβαίνει εκ νέου στην αρμόδια υπηρεσία για πληροφορίες. Εξαιρετικά χρονοβόρες συνήθως είναι δύο υποθέσεις: η χορήγηση της άδειας παραμονής και η οικογενειακή συνένωση. Η πρόταση του «Συλλόγου της Μαροκινής Κοινότητας στην Ελλάδα» για την επίλυση των προβλημάτων είναι να διεκπεραιώνονται οι υποθέσεις ταχυδρομικά.

Όλοι οι εκπρόσωποι των φορέων εμφανίζονται αγανακτισμένοι όχι μόνο ως προς τις χρονικές καθυστερήσεις, αλλά και ως προς το οικονομικό κόστος για την έκδοση άδειας παραμονής ή για οικογενειακή συνένωση, το οποίο ανέρχεται στα 2.500 ευρώ και πλέον (ποσά του 2006-2007). Όπως ανα-

φέρεται, όμως, σε πολλές περιπτώσεις, τα αιτήματα των μεταναστών μένουν αναπάντητα ή παραλαμβάνονται ληγμένες άδειες παραμονής. Άρα το μόνο νομιμοποιητικό έγγραφο που τελικά έχουν στην κατοχή τους οι μετανάστες είναι οι «βεβαιώσεις» κατάθεσης των αιτημάτων.

Ως διευκολύνσεις της διοίκησης αναφέρονται τα ενημερωτικά φυλλάδια που τυπώνονται σε διάφορες γλώσσες, τα σεμινάρια εκμάθησης των Ελληνικών, οι προσπάθειες απλοποίησης των διαδικασιών κατά τα τελευταία χρόνια, καθώς και η δημιουργία Δημοτικών Κέντρων Εξυπηρέτησης Αλλοδαπών, όπως αυτό του Δήμου Αθηναίων. Βέβαια φαίνεται πως οι μετανάστες και οι φορείς τους έχουν αρχίσει να κατανοούν πλέον τη θέση των δημοσίων υπαλλήλων και μιλούν με εκτίμηση για το σύνολό τους παραδεχόμενοι πως καταβάλλουν εξαιρετικές προσπάθειες για να τους εξυπηρετήσουν, αν και οι συνθήκες είναι δυσχερείς. Αντίθετα, οι εκπρόσωποι των φορέων των μεταναστών εκφράζουν αρνητική άποψη για την οργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών, η οποία στηρίζεται τόσο στις δικές τους εμπειρίες, όσο και στα παράπονα των μελών του κάθε φορέα.

Τα παράπονα αφορούν *στην έλλειψη υποδομής στους δήμους, στη γραφειοκρατία και στο μεγάλο χρόνο αναμονής*. Επίσης, *στην έλλειψη προσωπικού στους δήμους, στην μη επαρκή ενημέρωση των υπαλλήλων, ενώ σε μεμονωμένες περιπτώσεις στην άοχημη συμπεριφορά στους αλλοδαπούς που χαρακτηρίζεται κάποιες φορές ως ρατσιστική*. Στο πρόβλημα του ρατσισμού είναι χαρακτηριστικό πως αναφέρονται ιδιαίτερα μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική, το Μπαγκλαντές, το Πακιστάν και την Αλβανία. Ιδιαίτερα προβλήματα φαίνεται να αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στους δήμους, στην αστυνομία, στην περιφέρεια, στο ΙΚΑ, ενώ φαίνονται αρκετά ικανοποιημένοι από τα δημόσια νοσοκομεία. Επίσης συχνά αναφέρεται από τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών ότι υπάρχουν υποψίες για μεμονωμένες περιπτώσεις «γκρίζων δοσοληπιών» μεταξύ υπαλλήλων και μεταναστών, «ρουφιάνους» και «κυκλώματα». Στη σκέψη των αλλοδαπών μεταναστών ο χώρος της δημόσιας διοίκησης δεν είναι αδιάφθορος, καθώς θεωρούν πως υπάρχουν δοσοληπιές μεταξύ υπαλλήλων, μεταναστών και δικηγόρων, οι οποίες γίνονται «κάτω από το τραπέζι». Η έκταση του φαινομένου, όμως, πιστεύουν πως είναι περιορισμένη και δεν χαρακτηρίζει το σύνολο της δημόσιας διοίκησης.

Τελικώς, συμπεραίνεται, πως η εμπιστοσύνη των μεταναστών προς τη δημόσια διοίκηση είναι αρκετά κλονισμένη, ενώ την επαφή τους με αυτήν τη συνδυάζουν με την απώλεια χρημάτων, χρόνου και την χωρίς πρόβλεψη και περιορισμό ταλαιπωρία.

3.3. Απόψεις για τη μεταναστευτική πολιτική

Για τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών, η μεταναστευτική πολιτική φαίνεται πως επηρεάζεται: (α) από τις πολύπλοκες και σύνθετες διαδικασίες, (β) από την ασάφεια των νόμων, και (γ) από τη νοοτροπία και συμπεριφορά των υπαλλήλων, ενώ η ανταπόκρισή της στις ανάγκες των μεταναστών δεν είναι ανάλογη των εσόδων που το κράτος εισπράττει από αυτούς. Πρωτίστως φαίνεται να διασφαλίζεται η κάλυψη των κρατικών αναγκών, ενώ οι ανάγκες των μεταναστών έρχονται σε δεύτερη μοίρα. Εξαιτίας δε του τρόπου εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής πολλοί μετανάστες αισθάνονται ως *ανεπιθύμητοι* στην Ελλάδα.¹ Ανασταλτικός παράγοντας της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης που καλείται να εφαρμόσει τη μεταναστευτική πολιτική εμφανίζεται η γραφειοκρατία, οι πολύπλοκες διαδικασίες και η κακή οργάνωση των υπηρεσιών. Η «Κοινότητα Λιβύης» επέμενε, πως η έλλειψη διοικητικού ελέγχου αποτελεί τροχοπέδη για την αποτελεσματική λειτουργία των υπηρεσιών. Ειδικότερα, οι Μουσουλμάνοι μετανάστες θεωρούν πως η ισχύουσα πολιτική παρεμποδίζει εν μέρει την ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, ιδιαίτερα αναφορικά με την μετάβασή τους για θρησκευτικούς εορτασμούς στη χώρα καταγωγής τους. Οι εκπρόσωποι των μεταναστευτικών οργανώσεων στην πλειονότητά τους θεωρούν πως η ισχύουσα μεταναστευτική πολιτική δεν αποσκοπεί στην ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, εφόσον δεν λαμβάνονται μέτρα αλληλογνωριμίας των μεταναστών και όλων μαζί με τις τοπικές κοινωνίες, ούτε βοηθάει τους μετανάστες να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον στερούνται του δικαιώματος «εκλέγειν» και «εκλέγεσθαι» στις δημοτικές και βουλευτικές εκλογές. Βέβαια, κατά την άποψή τους, η συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας διασφαλίζεται ως ένα βαθμό, γιατί το ελληνικό κράτος, εκδίδοντας τις άδειες παραμονής, παρέχει νομιμοποίηση, βασική προϋπόθεση της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των μεταναστών στη χώρα.

Οι περισσότεροι από τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών αισθάνονται πως η μεταναστευτική πολιτική δεν επηρεάζει τον τρόπο, με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι μετανάστες στην Ελλάδα, αλλά αντιθέτως επηρεάζει τον τρόπο, με τον οποίο αντιμετωπίζουν αυτοί τη χώρα και μάλιστα αρ-

---

1. Η άποψη των μεταναστών συμπίπτει με τις παρατηρήσεις μελετητών, που επισημαίνουν τις ελλείψεις της μεταναστευτικής πολιτικής (Πετράκου, 2001, σ. 40-45· Καψάλης, Λινάρδος-Ρυλμόν, 2005).

νητικά, διευκρινίζοντας, πως οι περισσότεροι διαχωρίζουν τον ελληνικό λαό από τους κυβερνώντες και πως τα παράπονά τους αναφέρονται κυρίως στην κυβέρνηση και τους εκπροσώπους της. Όσον αφορά τη διαδικασία σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής αναφέρεται ότι, αν και επιδιώκεται συνεργασία των φορέων των μεταναστών με το κράτος, αυτό μέχρι σήμερα δεν έχει θεσμοθετηθεί, ώστε η συνεργασία να είναι εφικτή. Είναι χαρακτηριστικό, πως στην πλειονότητά τους αισθάνονται πως η «*φωνή τους δεν ακούστηκε ποτέ*». Ωστόσο συνεργάζονται με το «Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών» και ορισμένοι από αυτούς θεωρούν πως μέσω του «Φόρουμ» η φωνή τους φτάνει στην Κυβέρνηση. Πάγιο αίτημά τους αποτελεί η συνεργασία με το κράτος για το σχεδιασμό της πολιτικής που τους αφορά, γεγονός που θα διευκόλυνε τη χάραξη και εφαρμογή αποτελεσματικότερης μεταναστευτικής πολιτικής.

Αναφορικά, τέλος, με το θεσμικό-νομικό πλαίσιο οι εκπρόσωποι θεωρούν ότι έχει σε μεγάλο βαθμό εναρμονιστεί με τις διεθνείς ρυθμίσεις. Υπάρχει, όμως, διάχυτη η ένσταση πως ενώ σε θεωρητικό επίπεδο το θεσμικό-νομικό πλαίσιο της μετανάστευσης κρίνεται ως εξαιρετικά επαρκές, πάσχει στο επίπεδο της εφαρμογής μη διασφαλίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα ενώ, σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα τα παραβιάζει.

4. Συμπεράσματα-προτάσεις

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας οι φορείς των μεταναστών πρωτίστως ενδιαφέρονται για την επίλυση των προβλημάτων που αφορούν τη νομιμοποίηση, τα θέματα υγείας, εκπαίδευσης και ένταξης των μελών, δευτερευόντως δε σε ζητήματα που αφορούν τη θρησκεία ή άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Οι διαφορετικές ομάδες μεταναστών έχουν δική τους κουλτούρα και τρόπο αντίληψης, επομένως αντιδρούν διαφορετικά στις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης. Ο πολιτισμικός παράγοντας είναι ιδιαίτερα σημαντικός, αν και ανιχνεύεται δύσκολα. Ως φορείς πολιτισμών συγκροτημένων πάνω σε διαφορετική λογική από το δυτικό πολιτισμό εξακολουθούν να διατηρούν την κουλτούρα και τις παραδόσεις τους στον τόπο υποδοχής, με τον οποίο εναρμονίζονται δύσκολα. Για τους ίδιους λόγους δυσκολεύονται στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, καθόσον η δική τους γλωσσική παιδεία στηρίζεται σε εντελώς διαφορετική δομή. Στην παράδοση ορισμένων από αυτές τις ομάδες υπάρχει θετική εικόνα για την Ελλάδα, που οφείλεται σε ιστορικά και πολιτισμικά αίτια.

Ως κυριότερα προβλήματα αναφέρονται η *έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας, της κουλτούρας και του κρατικού συστήματος, η πολυπλοκότητα της διαδικασίας νομιμοποίησης, η καθυστέρηση στην έκδοση των αδειών παραμονής, η νομιμοποίηση της «δεύτερης γενιάς», η ανεργία, η υποαπασχόληση, η έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης και ο μειωμένος αριθμός εγκρίσεων αιτημάτων οικογενειακής συνένωσης.*

Ως ανασταλτικοί παράγοντες της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης θεωρούνται η *έλλειψη διερμηνείας, η γραφειοκρατία, η κακή οργάνωση των υπηρεσιών, η έλλειψη υποδομών και προσωπικού και η έλλειψη επαρκούς ενημέρωσης εκ μέρους των υπαλλήλων.*

Η μεταναστευτική πολιτική αναφέρεται ως ιδιαίτερα ελλιπής, καθόσον το μεγαλύτερο βάρος δίνεται στα ζητήματα νομιμοποίησης. Το θεσμικό-νομικό πλαίσιο κρίνεται ως επαρκές σε θεωρητικό επίπεδο, παρουσιάζοντας ποικίλα προβλήματα εφαρμογής σε σημείο, ώστε οι μετανάστες να θεωρούν ότι είναι «ανεπιθύμητοι» στην Ελλάδα. Εκφράζονται παράπονα, πως, αν και γίνονται προσπάθειες συνεργασίας των μεταναστευτικών φορέων με το κράτος για το σχεδιασμό της πολιτικής που τους αφορά, δεν «ακούγεται η φωνή τους».

Οι μετανάστες αντιμετωπίζουν στις χώρες υποδοχής προβλήματα που αφορούν την επιβίωση, τη διαβίωση και εξέλιξή τους. Οι παράνομοι μετανάστες βρίσκονται σε δυσχερέστερη θέση, διότι ζουν με το φόβο της απέλασης, λαμβάνουν μικρότερα μεροκάματα, συνδικαλιστικά παραμένουν ακάλυπτοι, δεν μπορούν να έχουν ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη και γενικότερα δεν απολαμβάνουν πλήρη δικαιώματα. Η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών έρχεται στην Ελλάδα παράνομα και επομένως για αρκετά χρόνια παραμένει σε ευάλωτη κοινωνική θέση.²

Προκειμένου να βελτιωθεί η κατάσταση που αφορά στους μετανάστες στην Ελλάδα πρέπει να δοθεί έμφαση στη χάραξη πολιτικής που θα αφορά όλους τους τομείς της ζωής των μεταναστών. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού προτείνεται η αλλαγή προτεραιοτήτων στη μεταναστευτική πολιτική, από μονόπλευρη αντιμετώπιση των ζητημάτων νομιμοποίησης στην ανάπτυξη πολιτικών για την παιδεία, τον πολιτισμό, την υγεία, την εργασία και την ανάπτυξη.

Ιδιαίτερο βάρος πρέπει να δοθεί στη βελτίωση των υπηρεσιών της δημόσιας διοίκησης, η οποία καλείται να εφαρμόσει το θεσμικό πλαίσιο και την πολιτική. Ως μέτρα μπορούν να προταθούν η επέκταση θεσμών, όπως τα Κέντρα Εξυπηρέτησης Αλλοδαπών, η βελτίωση των υποδομών, συνθηκών ερ-

---

2. Εξαίρεση αποτελούν οι Αλβανοί, οι οποίοι, όμως, δεν παρουσιάζονται συνδεδεμένοι με τη μουσουλμανική θρησκεία.

γασίας των δημοσίων υπαλλήλων καθώς και η συνεχής επιμόρφωση και ενημέρωση των αρμοδίων υπαλλήλων σε ζητήματα μετανάστευσης.

Συστηματικές πανελλήνιες μελέτες και έρευνες σε βάθος είναι απαραίτητες με αντικείμενο τους συλλόγους, τις παροικίες, τις οργανώσεις και τα εξειδικευμένα προβλήματα των μεταναστών. Η συνύπαρξη θεωρούμε πως θα είναι επιτυχής, εφόσον χρησιμοποιηθεί ως γέφυρα ο πολιτισμικός διάλογος. Δυστυχώς έως τώρα οι μετανάστες αντιμετωπίστηκαν ως «πρόβλημα», ενώ οι περισσότεροι πόροι εξαντλούνται στα θέματα νομιμοποίησης. Η κοινωνική, όμως, και πολιτισμική διάσταση της μετανάστευσης ελάχιστα έχει έως τώρα συζητηθεί. Η Ελλάδα μπορεί να τους υιοθετήσει και να τους αγκαλιάσει μέσω του πολιτισμού, προτείνοντας μια μέθοδο αντάξια της παράδοσης και των αξιών της.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ., 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Βαρουζή Χ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση. Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών. Συμπεράσματα έρευνας πεδίου», *Κείμενα Εργασίας*, 2008/17, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Βεντούρα Λ., 2006, «Ευρώπη και μετανάστευση», στο Χρ. Μπάγκαβος και Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, Gutenberg, σ. 83-126.
- Βεντούρα Λ., 2004, «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), Ν. Διαμαντούρος (προλ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, ΚΕΜΟ-Κριτική, σ. 174-204.
- Βούλγαρης Ι., 2001, «Δίκαιο κατάστασης των αλλοδαπών και κοινωνικός αποκλεισμός», στο Θ. Πάκος (επιμ.), *Κοινωνία των 2/3: Διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 487-501.
- Buresi P., 2007, *Ο κόσμος του Ισλάμ: Μία πίστη, πολλοί πολιτισμοί*, Αθήνα, Κασταλία-Larousse.
- Δώδος Δ., Καφετζής Π., Μιχαλοπούλου Α. και Νικολακόπουλος Η., 1996, «Ξενοφοβία και ρατσισμός στην Ελλάδα, 1988-1992», στο Δ. Καραντινός, Λ. Μαράτου –

- Αλιμπράντη και Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τόμος Β', Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 322-343.
- Δασκαλοπούλου Σ. και Βερνίκος Ν., 2002, *Πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα, Κριτική.
- Gellner E., 2007, *Μουσουλμανική κοινωνία*, Αθήνα, Ωκεανίδα.
- Ιμάμ Μ. και Τσακηρίδη Ο., 2003, *Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Λιβάνης.
- Ιωσηφίδης Θ., 2001, «Εργασία, μεταναστευτική εργασία και το τέλος (;) της εργασίας», στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 157-176.
- Καβουνίδη Τζ., 2001, «Οι μετανάστες του πρώτου ελληνικού προγράμματος νομιμοποίησης», στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 91-111.
- Καβουνίδη Τζ., 2002, *Χαρακτηριστικά μεταναστών: το ελληνικό πρόγραμμα νομιμοποίησης του 1998*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας Εκδόσεις ΑΕ.
- Καπλάνι Γκ., Μοσκώφ Η. και Τσιούκας Γρ., 2007, *Τοπική αυτοδιοίκηση και μετανάστες*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 1998, *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κασίμης Χ., Ζακοπούλου Ε. και Παπαδόπουλος Α., 2003, «Η συμβολή των μεταναστών στη σύγχρονη γεωργική εκμετάλλευση: μελέτη τριών παραδειγματικών περιοχών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 111-112, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 9-38.
- Καψάλης Α. και Λινάρδος-Ρυλμόν Π., 2005, *Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα των μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Καψάλης Α. (επιμ.), 2007, *Αδήλωτη απασχόληση και «νομιμοποίηση» των μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Καυταντζόγλου Ρ. και Πετρονώτη Μ., 2000, *Όρια και περιθώρια, εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου-Αλιμπράντη Λ. κ.ά. (επιμ.), 2000, «Εμείς» και οι «άλλοι»: αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Αθήνα, ΕΚΚΕ-Τυπωθήτω.
- Λιανός Θ.Π., 2003, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*, (Μελέτες 51), Αθήνα, ΚΕΠΕ.
- Λινάρδος-Ρυλμόν Π., 1993, *Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Μαλούτας Θ., Εμμανουήλ Δ. και Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 2006, *Αθήνα: Κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις: νέες παράμετροι και τάσεις μεταβολής 1980-2000*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Μαράτου-Αλιμπράντη Λ., 2007, *Η γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΚΕΘΙ.
- Μαρβάκης Αθ., Παρόνογλου Δ. και Παύλου Μ., 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

- Μπάγκαβος Χ. και Παπαδοπούλου Δ., 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ., 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, ΚΕΜΟ: Κριτική.
- Πετρονώτη Μ., 1998, *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης*, Αθήνα, UNESCO-ΕΚΚΕ-Πλέθρον.
- Ρομπόλης Σ., 2007, *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*, Αθήνα, Επίκεντρο.
- Σαρρής Ν., 2008, «Θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο», *Κείμενα Εργασίας*, 2008/18, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Στρατουδάκη Χ., 2008, «Έρευνες για τους μετανάστες στην Ελλάδα. Ερευνητικές εμμονές και εκκρεμότητες», *Κείμενα Εργασίας*, 2008/20, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Τσαρδανίδης Χ., 2001, «Μετανάστευση και η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας» στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 221-254.
- Τσίγκανου Ι., 1997, «Το κοινωνικό μειονέκτημα της παραβατικότητας», στο Δημητρίου Σ. (επιμ.), *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του*, Αθήνα, Ιδεοκίνηση, σ. 22- 42.
- Τσίγκανου Ι., Τζωρτζοπούλου Μ. και Ζαραφώνιτου Χ., 2001, *Φύλο και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες*, Μελέτη Βιβλιογραφικής Επισκόπησης, Αθήνα, ΚΕΘΙ, <http://www.kethi.gr/greek/meletes/index.htm>.
- Τσιτσελίκης Κ., 2004, «Η θρησκευτική ελευθερία των μεταναστών: Η περίπτωση των Μουσουλμάνων», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, ΚΕΜΟ: Κριτική, σ. 267-302.
- Τσομπάνογλου Γ.Ο., Κορρές Γ. και Γιαννοπούλου Ι., 2005, *Κοινωνικός αποκλεισμός και πολιτικές ενσωμάτωσης*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 1999, *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΚΕΜΟ: Κριτική.
- Ψημμένος Ι., 2004, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.) *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 221-273.
- Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια-κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, (Δεύτερη βελτιωμένη έκδοση), Αθήνα, Παπαζήσης.

Ξενόγλωσση

- Maratou-Alipranti L., 2004, «Immigrants and ethnic minorities», D. Charalambis, L. Maratou-Alipranti and A. Hadjiyanni (eds), *Recent Social Trends in Greece 1960-2000*, Canada (Quebec), McGill-Queen's University Press, σ. 616-630.

